4 Bogdan Žorž:
Koliko staršev imam?
... Razvezni proces (z vidika otroških travm ne moremo ostro ločevati časa neposredno pred razvezo, ko se razveza že jasno pripravlja in ko 'že teče postopek', in časa neposredno po razvezi, ko je razveza formalno izvršena) postavlja otroka pred kup stisk, ki jih sam ne zmore učinkovito razreševati, zato potrebuje pomoč. Če starša v svojih konfliktih še zmoreta nuditi otroku potrebno pomoč, lahko te stiske nekako premaguje in razvezo preživi brez posebnih travm ...

26 Maja Trojner:
Spregovorimo o jezi
... Otroci se v svojem ranem otroštvu težko spopri-jemajo z negativnimi čustvi, torej tudi z jezo. Jeza se pojavi zgodaj, med tretjim in šestim mesecem. Izbruhi jeze so pri otrocih sprva zelo pogosti, a večinoma tudi kratkotrajni in njihova intenziteta hitro pojenja. Zanimivo je, da so nekoliko pogostejši pri dečkih ...

29 Janja Frelih Gorjanc:
Z otrokom odraščam tudi jaz
... Oblikovanje otrokovega sveta in njegove interakcije z drugimi je v največji meri odvisno od tega, kakšen odnos imata do njega in njegove telesne, čustvene in miselne realnosti osebi, ki otroku predstavljata primarna skrbnika: koliko se zmoreta odzivati na otrokove potrebe. Odzivi na njegove vsebine otroku predstavljajo osnovo za oblikovanje lastne podobe o sebi, torej samopodobe in samovrednotenja ...

40 Simona Stegne, Andreja Ličen:
Sprejeti vsakega brezdomca
... Prostovoljstvo pomeni odločitev za osebno rast, strokovno in duhovno usposabljanje. Biti prostovoljec pomeni videti, začutiti in pravilno ravnati. V Društvu prostovoljcev VZD se srečujemo z različnimi stiskami ljudi, zato je pomembno, za znamo stiske prepoznati in nanje pravilno odgovoriti ...

Uvodnik
1 Silvo Šinkovec: **Naša vas**

V žarišču: Otroci po razvezi
3 Helena Reščič Granda: **Otroci in razveza**
4 Bogdan Žorž: **Koliko staršev imam?**
6 Dušica Grgič: **Stiki s staršem, ki ne živi z otroki**
9 Mirjam Erce Vratuša: **Ločitev v otroških očeh**
11 Nataša Urh: **Izkušnje katehistinje z otroki po razvezi**
13 NN: **Izkušnje razvezane matere**
15 Vili Granda: **Vloga očeta pri vzgoji po razvezi**
16 Nina Reščič: **Dnevnik pozna stisko otrok**

Naš pogovor
18 Silvo Šinkovec: **Berta Golob: Ostajalo je dovolj časa za pogovore**

Biti vzgojitelj
21 Jože Mlakar: **Prihodnost slovenskega katoliškega šolstva, 2. del**
23 Ana Svetičič: **Življenje in delo Angele Vode**

Duhovno izkustvo
25 Viljem Lovše: **Družina kaže na svoje korenine v Bogu**

Razredništvo in vzgojni načrt
26 Maja Trojner: **Spregovorimo o jezi**

Starši
29 Janja Frelih Gorjanc: **Z otrokom odraščam tudi jaz**
31 Anka Zajc: **Medgeneracijsko sodelovanje**
32 Tone in Zinka Meden: **Pogum za vzgojo danes**
34 Irena Petelin: **Imeti rad**

Vzgojna področja
35 Milček Komelj: **Otroška pot v ogledalo**
36 Franci M. Kolenec: **Individualizirani program**
38 Mojca Škrinjar: **Kako preseči pomembne razlike v znanju osnovnošolcev med regijami in šolami**

Prostovoljno delo
40 Simona Stegne, Andreja Ličen: **Sprejeti vsakega brezdomca**

Izkušnje
42 Magdalena Jarc: **Izmenjava učencev**
43 Darinka Vrabič: **Zadrega**
44 Irma Golob, Svetlana Vesič: **Prometna vzgoja v CIRIUS-u Kamnik**
46 Zvonka Španger: **Evropska vas**

48 **Prebrali smo**
49 **Iz življenja DKPS**
53 **Napovedni koledar**
54 **Letno kazalo**
56 **Summary**
56 **Avtorji**

Otroci in razveza

Helena Reščič Granda

Moderni časi prinašajo poleg hitrega napredka znanosti in tehnike ter obilja neštete slabosti, med katerimi zagotovo prednjači odtujevanje med ljudmi, kar posledično vodi v razpad osnovne celice – družine. Statistike kažejo, da vsako leto razpade tretjina zakonov. Prav toliko je tudi otrok, ki morajo doživljati težo razveze, nesoglasij med staršema – človekoma, ki ju imajo neizmerno in brezpogojno radi.

Razveza po raziskavah psihologov šteje med najbolj stresne in travmatične dogodke v življenju in zagotovo globoko zaznamuje otroško dušo. Včasih pomeni za otroke olajšanje, saj se končajo neskončni prepiri in morda celo fizična obračunavanja med staršema, skoraj zagotovo pa se pojavljajo nove stiske, kajti nehote izgubljajo enega od staršev. Starši so navadno ob razvezi močno ranjeni, mnogokrat morajo poskrbeti za osnovne pogoje za novo življenje. Zmanjkuje jim energije in časa, da bi poskrbeli za svoje duševno zdravje, kar je temeljni pogoj za zdravo vzgojo otrok.

Otroci se na stiske odzovejo različno. Nekateri se pričnejo upirati in zaidejo v različne težave, drugi so pretirano razvajeni, ker starša zaradi prezaposlenosti z drugimi problemi ne postavljata več meja ali tekmujeta za njihovo naklonjenost; včasih v strahu, da bi izgubili naklonjenost še edinega preostalega starša, skušajo ugajati s pretirano pridnostjo in z delavnostjo. Težko je vse pripisati le razvezi, saj so nedvomno lahko vzgojno problematični tudi otroci iz navidezno zdravih in urejenih krščanskih družin, čeprav včasih to spretno skrivajo s krinko farizejstva. Zagotovo pa so otroci iz razvezanih zakonov za svojo starost izpostavljeni pretežkim bremenom, za katera niso krivi. Žal se tako razvezani starši kot tudi ostala družba (cerkveni organi niso izvzeti) zavedamo tega dejstva, a nihče ne stori prav veliko v smeri pomoči za te otroke. Razumljivo je sicer, da so odgovorni za težak položaj otrok izključno starši, ker pa so sami v nezavidljivem položaju in preživljajo osebno stisko, ne zmorejo za otroke poskrbeti, kot bi bilo potrebno.

V Ameriki so se srečali s to problematiko mnogo pred nami. V nekaterih zveznih državah se morata starša pred razvezo udeležiti svetovanja glede skrbi za otroke. Leta 1983 so v Chicagu ustanovili neprofitno organizacijo *Rainbow* za pomoč otrokom ob razvezi ali smrti enega od staršev.

Foto: Peter Prevc

Naglo se je razširila po vsem svetu, tudi v Evropo. Zelo dobro so organizirani v Avstriji, kjer v tem združenju sodelujejo z roko v roki tako vladne kot cerkvene organizacije. Poleg majhnih skupin, v katerih se srečujejo otroci enake starosti, pripravljajo tudi delavnice za starše, počitnice za otroke in različne seminarje. Skrbijo tudi za primerno strokovno usposobljenost kadrov za vodenje skupin.

Pobuda, ki jo je dala skupina *Srce* z organizacijo posveta pod naslovom *Otroci in razveza*, je kljub številnim vabilom in predavateljem z bogatimi izkušnjami na področju spremljanja otrok ostala slabo obiskana. Odzvali se niso niti duhovniki niti druge cerkvene organizacije. Kljub temu pa smo udeleženci v sklepnem delu posveta sprejeli nekaj pobud, kako vsaj po naših skromnih močeh pomagati otrokom ob razvezi. Poleg strokovnega programa za mlajše otroke na duhovnih vajah za razvezane bomo skušali organizirati duhovne vaje za naše skoraj odrasle otroke; morda bodo začutili potrebo po druženju v skupini. Še naprej bomo opozarjali na ta 'rakavi' problem današnje družbe in skušali pritegniti k sodelovanju strokovnjake; morda bodo pripravljeni pomagati pri vzpostavitvi mavrične mreže tudi pri nas. Morda bodo pobudam prisluhnili tudi duhovniki, kateheti in pedagogi, ki se z otroki dnevno srečujejo in zaznavajo njihove stiske. S skupnimi močmi bomo pomagali otrokom, ki so se prezgodaj znašli v viharjih življenja. ■

Koliko staršev imam?

Otroške travme po razvezi

Bogdan Žorž

Najbrž nikoli ne bo dovolj opozarjanja na sicer znano dejstvo, da se zakonca lahko razvežeta kot zakonca, ne moreta pa se razvezati kot starša. Starša ostaneta še naprej, tudi po razvezi.

Čas konflikta

Če govorimo o otroških travmah, ki jih povzroči razveza, je treba začeti pred tem, v času, ko zakonska zveza še traja, ko sta zakonca oz. starša še skupaj. Do razveze namreč nikoli ne pride 'kot strela z jasnega', ampak je le neko dejanje v procesu, ki se je začel že veliko prej. Pred razvezo imamo namreč obdobje zakonskih nesporazumov, nesoglasij, razočaranj in še marsičesa (zelo pogosto tudi nasilja, tako fizičnega kot čustvenega, psihičnega ...). Seveda so nesporazumi, nesoglasja in konflikti možni praktično v vseh zakonih, so sestavni del družinskega življenja. Značilno za takšne zakone je, da zakonca sporov ne znata reševati, da vztrajno ponavljata nezdrave načine 'reševanja' konfliktov, zato odnos nenehno (četudi z nihanji, pri katerih so prisotna obdobja dobrega medsebojnega ujemanja) drsi navzdol. Mnogi zakonci teh medsebojnih nesoglasij sploh ne skrivajo pred otrokom, v mnogih zakonih je otrok močno ujet v to dogajanje. V teh primerih je otrok neposredna žrtev nesoglasij, počuti se ogrožen, negotov, v strahu je zase in za svoje starše. Tudi v družinah, kjer se zakonca trudita medsebojne nesporazume skrivati pred otrokom, jima to navadno ne uspeva najbolje. Otrok čuti nesproščenost, napetost, neprijaznost in neiskrenost, sovražnost v odnosih in se prav tako ne počuti dovolj varen. Naj se starša še tako trudita otroku izkazovati ljubezen in želita, da ne bi občutil njunih konfliktov, se otrok ne počuti dovolj varen, njegova potreba po varnosti ostaja nepotešena.

To je bilo treba zapisati, da na stvari ne bi gledali 'črno-belo', da ne bi mislili, da je za otroka čisto vse v redu, dokler zakonska zveza še obstaja, z razvezo pa se vse zruši. Nikakor ni tako. Razveza je le dejanje, navzven zelo vidno.

Tovrstne travme, ki jih povzročajo nezdravo razreševani zakonski konflikti, vplivajo na otrokovo osebnost in vedenje. Kažejo se v njegovi občutljivosti, negotovosti, nezaupanju, vedenjskih in učnih težavah itd., torej praktično na katerem koli pomembnem področju.

Razvezni proces

Razvezni proces (z vidika otroških travm ne moremo ostro ločevati časa neposredno pred razvezo, ko se razveza že jasno pripravlja in ko 'že teče postopek', in časa neposredno po razvezi, ko je razveza formalno izvršena) postavlja otroka pred kup stisk, ki jih sam ne zmore učinkovito razreševati, zato potrebuje pomoč. Če starša v svojih konfliktih še zmoreta nuditi otroku potrebno pomoč, lahko te stiske nekako premaguje in razvezo preživi brez posebnih travm. Iz prakse bi lahko naštel kar nekaj primerov razvez, ki so jih otroci doživeli celo kot olajšanje, ker so se zanje z razvezo stiske zmanjšale in ker jim je razveza prinesla boljše odnose. Mnogi starši pa tega ne zmorejo in otrok ostaja v svojih stiskah sam, stiske pa počasi preraščajo v travme.

Strah pred izgubo starša

Prva in zelo huda stiska je strah, da bo otrok izgubil enega od staršev. Ne glede na zunanje okoliščine in na to, kakšna sta starša po 'objektivnih' merilih, ima vsak otrok rad oba starša in si želi obdržati oba. Strah, da bo izgubil enega od njiju, je zelo velik. Izkušnje me učijo, da ta strah ni posebej povezan s starostjo otroka. Značilen je tako pri zelo majhnem otroku, ki še niti ne more razumeti, kaj je razveza, kot pri mladostniku, ki se navzven dela zelo brezbrižnega. Starša bi se morala zavestno ukvarjati s tem strahom. Zdravilo so le jasna in trdna sporočila ter zagotovila, da se to ne bo zgodilo, da bo otrok tudi po razvezi še vedno imel oba starša. Torej gre za čim jasnejše udejanjanje že zelo stare resnice, da se zakonca lahko razvežeta kot partnerja, kot življenjska sopotnika lahko razdreta obljubo povezanosti v življenjsko skupnost in zvestobo, ne moreta pa se razvezati kot starša. Če želita zakonca, ki se razvezujeta, svojemu otroku prihraniti hude travme razveze, morata to zavedanje najprej utrditi pri sebi in ga nato prenašati na otroka.

> *„Otrok se ne želi opredeljevati, še naprej si želi imeti oba starša.“*

Na čigavi strani

Druga huda stiska, nič manj boleča od prve, je stiska 'opredeljevanja'. V času lažne demokracije, lažnega 'spoštovanja otrokovih pravic' danes celo zakon zahteva od otroka, da se opredeljuje, s katerim od staršev želi živeti. Kako kruto dejanje je to! Ko bi se politiki in strokovnjaki tega zavedali in se zamislili ob pisanju zakonov in procedur. Otrok se ne želi opredeljevati, še naprej si želi imeti oba starša. Ko naj se opredeljuje za enega od njiju, se hkrati opredeljuje tudi 'proti' drugemu. In kar je najhuje, nase prevzema delež občutkov krivde za razvezo. Opredeljevanje torej pomeni

nalaganje občutkov krivde otroku in s tem nalaganje travme, ki ga bo spremljala morda vse življenje.

Tu gre za opredeljevanje, ki je včasih zelo očitno (ko od otroka zahtevamo, da se jasno opredeli), včasih pa prikrito, ko otroka postavljajo pred izbire, ki so navzven zakrite z drugimi okoliščinami (prijatelji, šola ali velikost, udobnost, lokacija stanovanja ...). Če še tako poskušamo prikriti to opredeljevanje, otrok v sebi vselej občuti, da gre za opredeljevanje za enega od staršev.

Pri opredeljevanju za enega od staršev je problem tudi nekoliko širši. Za otroka ni pomembno le družinsko okolje (čeprav je to najpomembnejše), ampak je pomembno tudi širše okolje. V to širše okolje je treba najprej vključiti stare starše, druge sorodnike, prijatelje ... Žal se v praksi vse prepogosto dogaja, da razveza pomeni tudi pretrganje vezi z delom širšega okolja. Razveza zelo pogosto zaplete v svoj proces tudi stare starše, ki se začnejo obnašati, kot da se tudi oni razvezujejo; ne sicer med seboj, ampak od svojega zeta, snahe ... Otrok torej ne izgublja le enega od staršev, ampak tudi stare starše in morda še druge sorodnike, prijatelje ...

Če hočemo otroku olajšati te stiske in prihraniti travme, si moramo prizadevati, da se te vezi ne pretrgajo. Najprej je treba otroku ponuditi dovolj trdno zagotovilo, da se to ne bo zgodilo, in potem to uresničevati.

Foto: Metod Pezdir

> *Če starša v svojih konfliktih še zmoreta nuditi otroku potrebno pomoč, lahko stiske nekako premaguje in razvezo preživi brez posebnih travm.*

Novi starši

Naslednji sklop stisk je povezan z vzpostavljanjem novih partnerskih zvez, ko začnejo vstopati v otrokovo življenje novi ljudje, zanj tujci, ki pa se mu vsiljujejo kot 'novi starši'. Včasih je to opazno predvsem pri majhnih otrocih: mama svojega novega prijatelja ali partnerja predstavi kot 'novega atija', oče svojo partnerko kot 'novo mamo' ... To je zelo občutljivo področje, vir mnogih hudih nesporazumov, pri otroku pa vir resnih stisk in travm, ki se pogosto kažejo tudi navzven – kot take ali drugačne motnje.

Če starša ostajata pri zavedanju o pomembnosti dejstva, da še naprej, tudi po razvezi, ostajata edina otrokova starša, potem takšnih napak ne bosta delala. Seveda ne zahtevamo od njiju, da si ne oblikujeta novih partnerskih zvez, le otroku morata dati dovolj jasno sporočilo, da je to njuna osebna izbira, ki ne posega v starševstvo in ga ne spreminja. Srečal sem se z veliko primeri travm, ki izvirajo iz neprimernega odnosa do tega vprašanja. Prav s tovrstnimi travmami je povezan tudi naslov prispevka, saj sem z naslovom želel poudariti pomen tega dejstva. Na drugi strani pa sem v svoji praksi srečal tudi primere razvez in novih partnerskih skupnosti, ki so jih starši zmogli predstaviti otroku na primerno zdrav način in jih je otrok tako tudi sprejel. Sprejel je tudi nove partnerje svojih staršev in se pri tem ni počutil zmeden ali ogrožen.

Novi bratci in sestrice

V novih partnerskih skupnostih, ki se pojavijo po razvezi ali ob njej, se pogosto rodijo otroci. Tudi to je pomembno vprašanje za otroka iz razpadle zakonske zveze. Takega otroka doživlja kot tekmeca, rivala, ki ga izpodriva in mu krade starša. Ne gre samo za problem ljubosumja, ampak ogroženosti. Na rojstvo novega družinskega člana je treba otroka še posebej skrbno pripravljati, saj je to zanj v vsakem primeru stiska. S pripravo pa stisko olajšamo in preprečimo travme zavrženosti, zapuščenosti ...

Starševski odtujitveni sindrom

Najresnejši problem, ki spremlja razveze, pa je 'starševski odtujitveni sindrom', v tuji strokovni literaturi poimenovan kar s kratico PAS. Ta problem vsekakor še ni dovolj dobro znanstveno obdelan, zato tudi (še) nima ustreznega mesta v klasifikaciji motenj Svetovne zdravstvene organizacije. Vendar pa